

Kőbe örökített imádság

Szagrális tér a keresztény építészetben

Kontsek András

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar – Piliscsaba–Budapest

Jeanne Halgren KILDE: *Sacred Power, Sacred Space: An Introduction to Christian Architecture*. New York: Oxford University Press, 2008. 252 oldal.

A kereszténység hitéleti tevékenységeinek színtereit áttekintő mű szerzője, Jeanne Halgren Kilde a Minnesotai Egyetem Vallástudományi Programjának a vezetője. Szűkebb kutatási területe az Egyesült Államok vallásainak története, főbb műveit viszont az általános vallástudomány témájában írta. Ezek a *When Church Became Theatre: The transformation of Evangelical Architecture and Worship in Nineteenth-Century America* (2005),¹ valamint a jelenleg kiadás alatt levő két kötete: *Gender, Power, and Sacred Space: Women in Religious Space*, és az általa szerkesztett *Oxford Handbook of Religious Space and Place*. A keresztény vallások változásainak az építészetre gyakorolt hatása hálás, interdiszciplináris téma, hiszen bővelkedik a kézzelfogható emlékekben, praktikus megközelítése pedig, egészen az ókortól kezdve napjainkig élő, aktuális kérdés. A könyv elején J. H. Kilde — Mircea Eliade *A szent és a profán* című műve alapján² — az általuk gyakorolt erő természetének megfelelően a következőképpen tipologizálja a vizsgált tereket: 1, isteni vagy spirituális erejű tér, 2, közösség erejű tér, 3, az egyéni spirituális élmény tere.

A szent helyek osztályozásában a könyv koncepciójára nagy hatással volt Jonathan Z. Smith: *To Take Place: Toward Theory in Ritual* című munkája is.³ A mű egészére vonatkozóan azonban meg kell jegyeznünk, hogy a további, általa felhasznált irodalmak szinte kizárólag angolszász szerzők tollából származnak, és jórészt az Egyesült Államokban íródtak, tehát alapvetően amerikai szemléletmódot tükröznek. Így, noha több példát is találunk egyéb kultúrák vallásaiból, a mű lényegében mégis az angolszász, protestáns egyházi építészetet foglalkozik. Mindez természetesen jóval szűkebb kereteket szab, ezért is fontos kiemelnünk, hogy

¹ KILDE, Jeanne Halgren, *When Church Became Theatre: The transformation of Evangelical Architecture and Worship in Nineteenth-Century America*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2005.

² Angol nyelvű kiadása: ELIADE, Mircea: *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*. San Diego – New York – London: Harvest / HBJ Publishers, 1957. Magyar kiadása: ELIADE, Mircea: *A szent és a profán. A vallási lényegről*. (Ford., Berényi Gábor) Budapest: Európa, 1987.

³ SMITH, Jonathan Z.: *To Take Place: Toward Theory in Ritual* (Chicago Studies in the History of Judaism). Chicago – London: University of Chicago Press, 1987.

az általános cím és előszó keltette benyomás ellenére koránt sem egy eliadei vagy smith-i, fundamentális összehasonlító vallástudományi munkával állunk szemben. Az Eliade-féle megközelítéstől Kilde könyve progresszívebb szemléletmódja tekintetében is eltér, mivel az egyes vallási építészeti elemeket változásukban vizsgálja, így a strukturálisabb elemzéshez képest jóval lényegretörőbb, következképpen pedig általánosítóbb. Az egyik lényeges, az egész művet végigkísérő koncepció a transzformáció-formáció, azaz egy adott építészeti elem átalakulása és kulturális megszilárdulása, amikor is az új elem normává válik. Strukturális szempontú viszont az egyes vallási terek erejének, illetve erődinamikájának vizsgálata. Az erő itt a hitéhez kapcsolódó spirituális erő-fogalom mellett társadalmi, illetve vallási hierarchiai értelemben is értendő. A szent terekben történő tevékenységet a könyv általában az imádsággal (*worship*) jelöli, ez a fogalom szintén az egész áttekintést végigkíséri.

A könyv az alábbi nyolc terjedelmes részből, valamint egy glosszáriumából áll:

1. Az erődinamika megközelítésének módja a keresztényi térben
2. Korai keresztény találkozási tér a Római Birodalomban
3. Birodalmi erő Nagy Konstantin császársága alatt és a bizánci egyházban
4. Az apátságtól a nagytemplomig, az erőtől a Szent Városig
5. A reneszánsz és a reformáció hozta átalakulások
6. Az imádság formalitása, non- és antiformalitása és az építészet
7. Historicizmus, modernizmus és a tér
8. Összefoglaló megjegyzések

A fogalmi és konceptuális bevezető után a második fejezet azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a korakeresztény házi templomok (*tituli Domus Ecclesiae*-vé váltak, a hitéleti tevékenységek pedig külön-külön elkülönített teret kaptak (többek közt a hangsúlyos keresztelőmedence kialakításáról, illetve az állóhelyek nemek vagy életkorok szerinti különválasztásáról is szót ejt). A korakeresztény *tituli* nem tévesztendőek össze a későbbi címtemplomokkal (*titulus ecclesiae*).

A harmadik fejezetben az újonnan elfogadott keresztény egyház és Nagy Konstantin császár Rómájának viszonyát tekintjük át városépítési és tervezési szempontból. Mivel a szabad keresztényi hitgyakorlat törvényesítésének idején Róma már több mint ötszáz éve terebélyesedett, az első keresztény főtemplomoknak csak a külvárosi negyedekben jutott hely. Noha az utóbbiak építészeti sok szempontból a hagyományos római templomok stílusát követték (részletes elemzést olvashatunk a *tympanonok* átvételéről), a keresztény templomok alapvető mintájául — az új, keresztényi térkonceptióknak megfelelően — az addig közösségi térnek használt *basilica* épülettípus szolgált. A *basilica*-épülettel később csak a római mauzóleumok alapján középre súlyozott elrendezésű, négyzet vagy kör alaprajzú templomok vehették fel a versenyt — amelyek utóbb a bizánci templomi építészet meghatározó épülettípusává váltak.

A negyedik fejezet fő témája a Római Birodalom bukásával bekövetkezett éles váltás, amikor az addig az egyéni hitgyakorlótól független templomokat olyan többfunkciós közösségi épületek váltották fel, amelyben a hívók, egymástól függve, fontos közösségi, illetve

nem ritkán fizikai munkát is végeztek. Építészeti lényeges változás, hogy ekkor, a gótikus korszakban vált lényegessé, hogy a templom világos legyen, felváltva ezzel az addigi bazilikák félhomályát. Később olyan impozáns templomok épültek, amelyek a hívőkben a mennyország jelenvalóságának érzését kelthették — mindehhez a Jelenések könyvében leírt Új Jeruzsálem (Jel. 21:2, 11) templomának ábrázolása szolgáltatott mintát és alapot. A továbbiakban a fejezet egy olyan, részletesebb általános kultúrtörténeti leírást nyújt, ami a következő, ötödik fejezetben folytatódik.

Utóbbi a tridenti zsinat által eredményezett építészeti változások bemutatásával kezdődik (a közép-re súlyozott klasszikus épületek újraértelmezése), majd több, a témához többé-kevésbé kapcsolódó kitérővel eljut a barokk korszakig és a reformációig. Az *Evangélikus és református imádság tere* című alfejezetben az eukarisztia és az Isten ígéje fogalmak átértelmezése révén bekövetkezett változások építészetre gyakorolt hatását tekinti át, számos példát hozva, majd a képrombolás és a képpalkotás közötti korabeli értelmezési lehetőségeket ismerteti.

A hatodik fejezet jobbára a protestáns és az anglikán egyházak építészeti jellemzőinek kialakulásáról és stílusbeli megszilárdulásáról szól. Az elemzés a hívők közössége és a közösség igényei alapján kialakított épületek változásait vizsgálja Európában és Amerikában — ahol a közösségi imádság terét sok esetben a hitélet és a társadalmi csoport igényei szerint alakítják ki, ellentétben a korábbi, templomközpontú gyakorlattal. A tárgyalt korszakban jelenik meg az amerikai protestáns egyházak között az auditorium templom, ami leginkább az egyetemi előadóokra emlékeztet és közvetett módon a közép-re súlyozott építészeti koncepciót követi.

Az utolsó, hetedik fejezet az angolszász protestáns egyházak modern építészetével foglalkozik, először azt a *gothic revival* hullámot mutatván be, amely a Magyarországon is ismert neogótikus építészethez hasonlítható. A historicizmus gyökereit a bevándorlók által az óhazájukból magukkal hozott templom-koncepciók képezték, amelyeket a hívők Amerikában is reprodukálni kívántak. A 19. század végére viszont a modernista épületek rendkívüli térhódítása jellemző, ezek fő érveit a historicizmussal szemben a funkcionalizmus és a szabad építészeti esztétika jelentették. A Szerző ugyanakkor kiemeli a *modern* és a *modernizáló* irányzatok közti lényeges különbséget. A fejezetben újfent szó esik a római katolikus építészeiről, a *Katolikus modernizmus* című alfejezetben. Ezután egy áttekintő elemzést olvashatunk a modern irányzatok térrel, fénnel és az anyagokkal kapcsolatos felfogásairól, végül pedig az egyházaknak a posztmodern kor kihívásaira adott válaszeit (igazodás vagy ellenállás) tekinthetjük át.

Általánosságban a könyv alfejezeteinek témái meglehetősen kiszámíthatatlanul követik egymást, azaz hol egy, a fő-témához kapcsolódó interdiszciplináris elemzést találunk, hol pedig az egyes történelmi korszakok átfogóbb, mondhatni dagályosabb leírásait, ismertetését olvashatjuk. A kötetet mintegy 50 kép, alaprajz, metszet illusztrálja, noha mind a képekből, mind az áttekintésből hiányzik a történelmi úton az amerikai egyházakhoz vezető kisebb jelentőségű keresztény irányzatok, illetve ezek épületeinek bemutatása. Emiatt viszont e mű

elsődlegesen azok számára lesz rendkívül lényeges forrás, akik az Egyesült Államok keresztény felekezeteinek történelemszemléletét, építészeti identitását és az összkeresztény építészethez való viszonyát szeretnék tanulmányozni. Különösen igaz ez a könyv utolsó részére, amely a 19. és 20. századi amerikai kereszténység építészetének kialakulásával, azaz a hagyománykövetés szempontjaival és az újítások modernizációs hátterével foglalkozik. Az utóbbi témákat érintik központi kérdései is, azaz, hogy az amerikai hitélet színhelyeiben történt változások alapvetően újíto szándékúak voltak-e, vagy csupán az elszakadás miatti szükség-szerű átalakulás eredményeinek tekinthetőek, illetve, hogy a historicizmus, mint építészeti stílus lehet-e valójában hagyománykövető, ekkora távolságra a mintául szolgáló földrajzi és társadalmi közegetől? Így az utolsó rész, mintegy csattanóként, felülírja a több fejezeten keresztül részletezett — és a klasszikus európai vallástudomány számára kissé idegenszerű — történeti áttekintést, és valódi, tudományos értékű tudásbázist szolgáltat a modern amerikai keresztény építészet hátteréhez.